

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ЯК ФАКТОР ДИНАМІКИ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ФОРМАЛЬНИХ ПРАВИЛ

©2018 АБРАМОВ Ф. В.

УДК 330.1

Абрамов Ф. В. Суспільні настрої як фактор динаміки антикорупційних формальних правил

Метою статті є визначення причин невідповідності оцінки рівня корумпованості з боку суспільства реальному рівню корумпованості країни та її наслідки. Показано, що через обмежений корупційний досвід пересічних громадян більшість з них формує своє уявлення щодо рівня корумпованості країни із зовнішніх джерел, переважно, ЗМІ. Розглянуто причини невідповідності оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню корумпованості. Показано, що основною причиною завищення суспільної оцінки рівня корумпованості є активна маніпуляція суспільними настроями, натомість причиною заниження суспільної оцінки рівня корумпованості виступає обмеження свободи слова. Доведено, що завищена суспільна оцінка рівня корумпованості може призвести до таких негативних наслідків, як: надання переваги в антикорупційній політиці репресивним заходам, що характеризуються низьким рівнем ефективності; суттєва зворотна несиметричність антикорупційних формальних правил, що ускладнює скасування останніх у разі їх неефективності; остаточна втрата зворотного зв'язку між реальним рівнем корумпованості та його суспільною оцінкою.

Ключові слова: корупція, формальні правила, репресивні антикорупційні заходи, маніпуляція, суспільні настрої.

Бібл.: 12.

Абрамов Федір Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Кирпичова, 2, Харків, 61002, Україна)

E-mail: Abramov@kpi.kharkov.ua

УДК 330.1

Абрамов Ф. В. Общественные настроения как фактор динамики антикоррупционных формальных правил

Целью статьи является определение причин несоответствия оценки уровня коррумпированности со стороны общества реальному уровню коррумпированности и его последствия. Показано, что из-за ограниченного коррупционного опыта обычных граждан большинство из них формирует свое представление об уровне коррумпированности страны из внешних источников, преимущественно, СМИ. Рассмотрены причины несоответствия оценки уровня коррумпированности обществом реальному уровню коррумпированности. Показано, что основной причиной завышенной общественной оценки уровня коррумпированности является активная манипуляция общественными настроениями, в то время как причиной заниженной общественной оценки уровня коррумпированности является ограничение свободы слова. Доказано, что завышенная общественная оценка уровня коррумпированности может привести к таким негативным последствиям, как: предпочтение в антикоррупционной политике репрессивных мер, характеризующихся низкой эффективностью; значительная обратная несимметричность антикоррупционных формальных правил, что усложняет отмену последних в случае их неэффективности; окончательная потеря обратной связи между реальным уровнем коррумпированности и его общественной оценкой.

Ключевые слова: коррупция, формальные правила, репрессивные антикоррупционные мероприятия, манипуляция, общественные настроения. **Библ.:** 12.

Абрамов Федор Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры общей экономической теории, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Кирпичева, 2, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: Abramov@kpi.kharkov.ua

UDC 330.1

Abramov F. V. The Public Sentiments as a Factor in the Dynamics of Anti-Corruption Formal Rules

The article is aimed at determining the reasons for non-conformity of estimation of corruption on the part of society to the real level of corruption and its consequences. It is demonstrated that because of the limited corruption experience of ordinary citizens most of them form their own idea about the level of corruption of the country from external sources, predominantly, the media. The reasons of discrepancy of estimation of the level of corruption by the society to the real level of corruption are considered. It is demonstrated that the main reason for the exaggerated public estimation of the level of corruption is the active manipulation of public sentiments, while the reason for the low public estimation of the level of corruption is the restriction of free speech. It is proved that an exaggerated public estimation of the level of corruption can lead to such negative consequences as: preference in anti-corruption policies of repressive measures characterized by low efficiency; significant inverse of anti-corruption formal rules, which complicates the abolition of the latter in case of inefficiency; final loss of feedback between the real level of corruption and its public estimation.

Keywords: corruption, formal rules, repressive anti-corruption measures, manipulation, public sentiments.

Bibl.: 12.

Abramov Fedir V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Economic Theory, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (2 Kyrpychova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine) **E-mail:** Abramov@kpi.kharkov.ua

Для багатьох країн світу при дослідженні феномена корупції необхідно розглядати два окремі явища: реальний рівень корумпованості й те, яким цей рівень сприймає суспільство.

Суспільна оцінка рівня корумпованості є надзвичайно важливою для економічного аналізу корупції не як показник рівня корумпованості, а як показник, що відбиває стан суспільних настроїв, що панують у країні. Самі ж суспільні настрої в боротьбі з корупцією відіграють двояку роль. З одного боку, в сучасних

умовах суспільство сприймає корупцію як виключно негативне явище, що вимагає негайного вирішення, і тому посилення суспільного занепокоєння даною проблемою може виступати як додатковий стимул посилення боротьби з корупцією. З іншого боку, загострена увага суспільства до проблеми корупції може створювати умови, сприятливі для небезпечного маніпулювання суспільними настроями [1].

Крім того, ситуація ще більше ускладнюється через те, що визначення реального рівня корумпова-

ності є окремою, надзвичайно складною і ще досить не вирішеною проблемою, через що в наукових дослідженнях як показник рівня корумпованості використовуються індекси, що побудовані саме на сприйнятті суспільством рівня корумпованості.

Починаючи із середини минулого сторіччя дослідники не втрачають інтерес до проблеми корупції. Про це свідчить як зростання загальної кількості досліджень, присвячених корупції, так і надзвичайно широке коло економічних і соціальних явищ, що розглядаються дослідниками через їх тісний зв'язок з корупцією. Так, увагу дослідників привертає зв'язок між корупцією та такими явищами, як: економічне зростання [2], диктатура [3], децентралізація [4], міграція [5], міжнародний бізнес [6], колоніалізм [7] та інші явища [8–10]. Проте, незважаючи на таку увагу дослідників до проблеми корупції, ще й досі залишаються недостатньо дослідженими причини та наслідки невідповідності оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню корумпованості.

Метою статті є визначення причин невідповідності оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню корумпованості країни та її наслідки.

Цілком очевидно, що невідповідність оцінки рівня корумпованості суспільством його реальному рівню може полягати як у завищенні, так й у заниженні суспільної оцінки. Але на відміну від випадку завищення суспільної оцінки рівня корумпованості, у випадку її заниження необхідно враховувати такий додатковий чинник, як реальний рівень корумпованості. Бо, як буде показано нижче, причини та наслідки заниження суспільної оцінки рівня корумпованості значною мірою залежать від його реального рівня.

Таким чином, можна виділити такі три випадки невідповідності оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню:

- ✦ занижена суспільна оцінка рівня корумпованості в умовах низького реального рівня корумпованості;
- ✦ занижена суспільна оцінка рівня корумпованості в умовах високого реального рівня корумпованості та
- ✦ завищена суспільна оцінка рівня корумпованості.

Розглянемо спочатку чинники, що обумовлюють невідповідність суспільної оцінки рівня корумпованості реальному рівню корумпованості країни. Слід підкреслити, що було б дуже наївним очікувати, що пересічні громадяни спроможні самостійно визначити реальний рівень корумпованості країни. Пересічні громадяни мають дуже обмежений корупційний досвід або не мають його зовсім. Тому більшість з них формує своє уявлення щодо рівня корумпованості країни із зовнішніх джерел, переважно ЗМІ. Відповідно, питання полягає не стільки в тому, чому

спостерігається невідповідність суспільної оцінки рівня корумпованості його реальному рівню, скільки в тому, чому в одних випадках відбувається заниження суспільної оцінки рівня корумпованості, а в інших – її завищення.

Досліджуючи причини заниження суспільної оцінки рівня корумпованості, необхідно окремо розглядати причини заниження суспільної оцінки у випадку низького та високого реального рівнів корумпованості.

Низький реальний рівень корумпованості може сам по собі стати причиною заниженої суспільної оцінки рівня корумпованості. Адже зі скороченням реального рівня корумпованості пересічні громадяни у своїх оцінках все менше можуть спиратися на власний досвід. Що ж стосується інших джерел інформації, наприклад ЗМІ, то скорочення реального рівня корумпованості приводить до зменшення кількості корупційних скандалів, що можуть зацікавити ЗМІ.

Очевидно, що за подібних обставин корупція не викликати занепокоєння суспільства і в центрі його уваги будуть знаходитися зовсім інші проблеми. Усі питання, пов'язані з корупцією, як-от: визначення рівня корумпованості країни, ефективність заходів з її попередження і т. п., цікавлятимуть виключно дослідників цієї проблеми. Подібне ігнорування суспільством проблеми корупції може зберігатися доволі тривалий час за умови відсутності активного маніпулювання суспільними настроями та збереження низького рівня корумпованості.

На відміну від цього, високий реальний рівень корумпованості, за звичайних умов, не може не викликати занепокоєння суспільства. Бо зі зростанням рівня корумпованості збільшуються не лише кількість та розміри хабарів. Не менш важливим наслідком зростання рівня корумпованості є те, що все більша частка населення особисто стикається з випадками корупції. Суспільством починає поширюватися інформація про корумпованих чиновників, що можуть допомогти в розв'язанні того чи іншого питання, та розцінки на їх послуги. Пересічні громадяни все частіше намагаються розв'язувати свої проблеми за допомогою хабарів, і корупція поступово перетворюється на елемент повсякденного життя. Подібні процеси очікувано призводять до посилення уваги суспільства до проблеми корупції, і ЗМІ відкликаються на суспільні настрої збільшенням кількості репортажів на відповідну тему. Також свою роль у цьому процесі можуть відігравати й гравці-маніпулятори, що експлуатують у своїх інтересах занепокоєння суспільства проблемою корупції.

Зрозуміло, що у країнах, де немає обмежень свободи слова, ніщо не може стати на заваді вільному поширенню інформації про прояви корупції, і суспільна оцінка рівня корумпованості буде зростати зі зростанням реального рівня корумпованості країни.

В умовах же тоталітарного режиму переконати суспільство в протилежному нескладно. Для цього уряду достатньо використати такі важелі.

Перш за все, для зниження суспільної оцінки рівня корумпованості тоталітарному режиму необхідно завадити можливим маніпуляціям суспільними настроями. Адже гравці – маніпулятори суспільними настроями зацікавлені в поширенні всієї наявної інформації про корупційні скандали для загострення уваги суспільства на цій проблемі. Зрозуміло, що для тоталітарного режиму подібне завдання не складає жодних труднощів, особливо враховуючи те, що режиму нема потреби розрізняти гравців, які маніпулюють суспільними настроями у власних корисливих інтересах, і громадські об'єднання, що справді намагаються боротися з корупцією: в умовах тоталітарного режиму будуть придушені як одні, так й інші.

Наступним дієвим важелем для зниження суспільної оцінки рівня корумпованості є формування «правильного інформаційного середовища» для суспільства, що за наявності підконтрольних ЗМІ також не є складним завданням. Більше того, задача полегшується тим, що ЗМІ нема потреби переконувати суспільство в повній відсутності корупції. З одного боку, це марна справа – пересічні громадяни в умовах високого рівня корумпованості постійно стикаються з дрібними хабарниками. З іншого боку, замовчування корупційних скандалів у владній верхівці й одночасне поширення дозованої інформації про викриття дрібних корупціонерів дозволить владі не лише перемкнути увагу суспільства на менш небезпечні прояви корупції, але й створить ілюзію свободи слова та боротьби з корупцією.

Останнім важелем є вибіркова «боротьба» з корупцією. Тоталітарний режим, використовуючи свій потужний репресивний апарат, може справді розпочати активну боротьбу з низовою корупцією, оминаючи при цьому увагою корупцію на середніх та вищих рівнях бюрократичного апарата. Іншими словами, у суспільстві вибудовується неформальна ієрархічна структура, відповідно до якої кожен має право «брати відповідно до свого чину». Подібна стратегія «боротьби» з корупцією має на меті дві цілі. По-перше, залишається непотурбованим близьке оточення диктатора, або його «свита», від лояльності якої залежить існування режиму, а, по-друге, певною мірою зменшується рівень низової, дрібної корупції, з якою якраз і стикається більшість пересічних громадян. А оскільки, за відсутності інших джерел інформації, суспільна оцінка рівня корумпованості формується на досвіді спілкування пересічних громадян з дрібними чиновниками, то в суспільстві формується занижена оцінка рівня корумпованості.

У випадку завищення суспільної оцінки рівня корумпованості його причини не залежать від реального рівня корумпованості. Як було показано вище,

в умовах відсутності обмеження свободи слова суспільна оцінка рівня корумпованості має зростати зі зростанням його реального рівня. Завищення ж суспільної оцінки рівня корумпованості можливо лише за наявності додаткових чинників. Найчастіше таким чинником виступає активне маніпулювання суспільними настроями.

Суспільне занепокоєння проблемою високого рівня корумпованості є надзвичайно зручним об'єктом для маніпулювання суспільними настроями через його поширення на широкі верстви населення. Тому вибір проблеми високого рівня корумпованості як інструменту маніпулювання відкриває надзвичайно широкі можливості для всіх чотирьох можливих груп гравців-маніпуляторів: дрібних гравців, великих гравців, «інституційних кілерів» та гравців-опортуністів [1].

Через занепокоєння проблемою корупції практично всіма членами суспільства взаємні обвинувачення чиновників у корупції легко знаходять відгук у суспільстві. Це, з одного боку, суттєво полегшує для трьох перших груп гравців-маніпуляторів досягнення власної корисливої мети. З іншого боку, кожний корупційний скандал, спровокований гравцями-маніпуляторами, все більше переконує суспільство в наявності в країні високого рівня корумпованості. Внаслідок цього між поширеністю практики маніпулювання суспільними настроями та ступенем занепокоєння суспільства рівнем корумпованості країни утворюється глибокий позитивний зворотний зв'язок, а саме: активне маніпулювання суспільними настроями підвищує занепокоєння суспільства рівнем корумпованості, що, своєю чергою, спрощує процес маніпулювання суспільними настроями.

Не менш широкі можливості відкриваються і для гравців-опортуністів. Високий ступень занепокоєння суспільства проблемою корупції створює умови для появи як багатьох державних антикорупційних установ, так і різноманітних громадських об'єднань, метою яких є боротьба з корупцією. Очевидно, що матеріальний добробут і просування по кар'єрній драбині співробітників відповідних установ і громадських об'єднань залежатиме від кількості виявлених ними корупційних угод. Більше того, суттєве зменшення рівня корумпованості неодмінно поставить питання щодо доцільності існування даних організацій. Тому гравці-опортуністи, що працюють у відповідних організаціях та зацікавлені виключно у власному добробуті, прикладатимуть максимум зусиль для імітації розкриття корупційних справ, для загострення уваги суспільства на проблемі корупції. Також великі гравці можуть здійснювати цілеспрямоване формування сприятливих для маніпулювання суспільних настроїв, вибірково фінансуючи громадські об'єднання, що зосереджені на боротьбі з корупцією.

Таким чином, зростання суспільного занепокоєння проблемою високого рівня корумпованості може відбуватися двома шляхами: внаслідок дії механізму позитивного зворотного зв'язку та внаслідок вибіркового фінансування громадських об'єднань. І чим активнішою буде діяльність гравців-маніпуляторів, тим більшим буде завищення суспільної оцінки рівня корумпованості.

Розглянемо тепер наслідки невідповідності суспільної оцінки рівня корумпованості реальному рівню корумпованості країни.

Врахування того, що феномен корупції розширюється на дві складові: реальний рівень корумпованості та його суспільну оцінку, неважливе лише у випадку заниженої суспільної оцінки рівня корумпованості в умовах низького реального рівня корумпованості. У цьому випадку суспільні настрої не виступають тим рушійним чинником, що визначає антикорупційну політику країни. Корупція не перетворюється на загальнонаціональну проблему і не стає об'єктом маніпулювання суспільною думкою, вона залишається суто юридичною проблемою, і формування формальних правил, що регулюють антикорупційну політику, відбувається суто з цих позицій.

На відміну від цього, занижена суспільна оцінка рівня корумпованості в умовах високого реального рівня корумпованості складає значну загрозу для суспільства. Високий рівень корумпованості вже сам по собі вказує на наявність небезпеки для розвитку суспільства. Але рівень небезпеки суттєво підвищується у випадку поєднання високого рівня корумпованості із заниженою оцінкою суспільством наявного рівня корумпованості. Через це до цілком очікуваного небажання корумпованих можновладців боротися з корупцією додається відсутність тиску з боку суспільства. Безпосередні причини необізнаності суспільства: надзвичайна спритність корумпованих діячів, що професійно уникають скандалів, чи брак достовірної інформації через підконтрольність ЗМІ тоталітарному режиму, неважливі. Будучи позбавленими адекватної інформації про реальний стан речей, пересічні громадяни з більшою охотою перейматимуться подіями, що відбуваються в сусідній країні, ніж рівнем корумпованості власної країни.

Також низка негативних наслідків буде спостерігатися у випадку, коли суспільна оцінка суттєво перевищує реальний рівень корумпованості, що може відбуватися у країнах як з високим, так і з низьким реальним рівнем корумпованості. Основною проблемою при цьому є те, що завищення рівня корумпованості в очах суспільства позбавляє останнє можливості оцінювати реальний ступень загрози, що складає корупція для даної країни, та оцінювати ефективність чинних формальних правил, що націлені на попередження та протидію корупції. Внаслідок цього суспільство може стикнутися з такими негативними наслідками.

По-перше, загострення уваги суспільства на проблеми корупції та переоцінка ступеня небезпеки, що складає остання, для розвитку суспільства, створює умови, в яких влада вже не може залишатися бездіяльною, і постає необхідність швидкої реалізації антикорупційних заходів для заспокоєння суспільства. У подібних обставинах перевага буде надаватися саме репресивним антикорупційним заходам, бо їх реалізація не вимагає тривалих досліджень причин виникнення корупції, дозволяє швидко отримати «результат» у вигляді двох-трьох високопосадовців, пійманих на хабарі, та, найголовніше, обіцяє суспільству невідворотність покарання для ненависних хабарників. Як наслідок, прийняті антикорупційні формальні правила характеризуватимуться не лише низькою ефективністю, а й матимуть зворотний ефект: замість очікуваного зменшення рівня корумпованості дані формальні правила, навпаки, сприятимуть поширенню корупції [11].

Подібні процеси можуть відбуватися навіть у випадку низького реального рівня корумпованості, бо останній не відіграватиме значної ролі в політичному процесі формування та прийняття пакета антикорупційних законів. Законодавці, перш за все, будуть орієнтуватися на суспільну оцінку рівня корумпованості, тобто на настрої своїх виборців, від яких залежить їх переобрання на наступних виборах.

По-друге, за даних обставин, чинні неефективні антикорупційні формальні правила характеризуватимуться значною зворотною несиметричністю [12]: будучи одного разу прийняті, вони зберігатимуться доволі тривалий час, незважаючи на свою неефективність. Зворотна несиметричність антикорупційних формальних правил обумовлена передусім відсутністю взаємо-однозначного зв'язку між реальним рівнем корумпованості та його суспільною оцінкою, внаслідок чого суспільство не має жодної можливості для відстеження змін у реальному рівні корумпованості та, відповідно, оцінки ефективності чинних антикорупційних формальних правил.

Більше того, навіть якщо суспільство усвідомить, що чинні антикорупційні формальні правила є неефективними, в умовах, коли ступень суспільного занепокоєння проблемою корупції перевищує його реальну небезпеку, пересічним громадянам практично неможливо визначити тип неефективності відповідних формальних правил. Важливість даного питання складно переоцінити, бо саме визначення типу неефективності формальних правил, за звичайних умов, має визначати стратегію їх реформування. Так, наприклад, у випадку, якщо відповідні формальні правила характеризуються цільовою неефективністю, тобто принципово не дозволяють досягти поставленої мети, вони мають бути скасовані. Та навпаки, якщо антикорупційні формальні правила характеризуються умовною неефективністю, то очевидно, що

зусилля мають бути спрямовані на усунення чинників їх умовної неефективності. Проте на те, що в умовах активного маніпулювання суспільними настроями хтось почне пояснювати пересічним громадянам причини неефективності антикорупційних формальних правил, сподіватися марно. Скоріш навпаки: як дрібні, так і великі гравці, користуючись необізнаністю пересічних громадян та їх неспроможністю оцінити справжній рівень корумпованості, будуть прикладати всі можливі зусилля для того, щоб висвітлити ситуацію, що склалася, у вигідному для себе світі.

По-третє, завищення суспільної оцінки рівня корумпованості може призвести до того, що навіть якщо справжня причина високого рівня корумпованості – неефективність чинних формальних правил – буде усунена, суспільні настрої не зміняться, і маніпулювання ними продовжуватиметься й надалі. Бо зміни, що відбуваються в рівні корумпованості країни, не обов'язково знайдуть відображення в суспільній оцінці рівня корумпованості.

В умовах активного маніпулювання суспільною думкою основним джерелом інформації про рівень корумпованості країни для пересічних громадян стають ЗМІ, основний тон в яких задають гравці-маніпулятори. Зрозуміло, що не в інтересах останніх буде зменшувати в суспільстві напругу навколо проблеми корупції зі зменшенням реального рівня корумпованості. Отримавши повний контроль над суспільною думкою, гравці-маніпулятори можуть і надалі легко отримувати свої дивіденди, експлуатуючи сприятливі суспільні настрої.

ВИСНОВКИ

Отже, можна зробити такі висновки.

По-перше, невідповідність оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню корумпованості країни є надзвичайно важливою проблемою, що має враховуватися під час формування антикорупційних формальних правил.

По-друге, основними причинами невідповідності оцінки рівня корумпованості суспільством реальному рівню корумпованості є: активна маніпуляція суспільними настроями – у випадку завищення суспільної оцінки рівня корумпованості; обмеження свободи слова – у випадку заниження суспільної оцінки рівня корумпованості.

По-третє, завищена суспільна оцінка рівня корумпованості може призвести до таких негативних наслідків, як: надання переваги в антикорупційній політиці репресивним заходам, що характеризуються низьким рівнем ефективності; суттєва зворотна несиметричність антикорупційних формальних правил, що ускладнює скасування останніх у разі їх неефективності; остаточна втрата зворотного зв'язку між реальним рівнем корумпованості та його суспільною оцінкою. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абрамов Ф. В.** Маніпулювання суспільними настроями як чинник неефективності неформальних правил. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 8–13.
2. **Johnson N. D., Ruger W., Sorens J., Yamarik S.** Corruption, regulation, and growth: an empirical study of the United States. *Economics of Governance*. 2014. Vol. 15. Issue 1. P. 51–69.
3. **Hallagan W.** Corruption in dictatorships. *Economics of Governance*. 2010. Vol. 11. Issue 1. P. 27–49.
4. **Dincer O. C., Ellis C. J., Waddell G. R.** Corruption, decentralization and yardstick competition. *Economics of Governance*. 2010. Vol. 11. Issue 3. P. 269–294.
5. **Poprawe M.** On the relationship between corruption and migration: empirical evidence from a gravity model of migration. *Public Choice*. 2015. Vol. 163. Issue 3–4. P. 337–354.
6. **Celentani M., Ganuza J.-J., Peydro J.-L.** Combating Corruption in International Business Transactions. *Economica*. 2004. Vol. 71. Issue 283. P. 417–448.
7. **Angeles L., Neanidis K. C.** The Persistent Effect of Colonialism on Corruption. *Economica*. 2015. Vol. 82. Issue 326. P. 319–349.
8. **Frost J., Tischer S.** Unmasking Collective Corruption: The Dynamics of Corrupt Routines. *European Management Review*. 2014. Vol. 11. Issue 3–4. P. 191–207.
9. **Keig D. L., Brouthers L. E.** Marshall V. B. Formal and Informal Corruption Environments and Multinational Enterprise Social Irresponsibility. *Journal of Management Studies*. 2015. Vol. 52. Issue 1. P. 89–116.
10. **Dechenaux E., Samuel A.** Pre-emptive Corruption, Hold-up and Repeated Interactions. *Economica*. 2012. Vol. 79. Issue 314. P. 258–283.
11. **Абрамов Ф. В.** Ефективність репресивних антикорупційних заходів в умовах високого рівня корумпованості. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 8–12.
12. **Абрамов Ф. В.** Факторы устойчивости формальных правил. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва*. 2012. № 25. С. 122–127.

REFERENCES

- Abramov, F. V. "Efektivnist represyvykh antykoruptsiynykh zakhodiv v umovakh vysokoho rivnia korumpovanosti" [The effectiveness of repressive anti-corruption measures in a high level of corruption]. *Biznes Inform*, no. 12 (2017): 8-12.
- Abramov, F. V. "Faktory ustoychivosti formalnykh pravil" [Factors of stability of formal rules]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Tematychnyi vypusk: Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytstva*, no. 25 (2012): 122-127.
- Abramov, F. V. "Manipulivannia suspilnymy nastroiamy yak chynnyk neefektyvnosti neformalnykh pravyl" [Manipulating public sentiment as a factor in the ineffectiveness of informal rules]. *Biznes Inform*, no. 11 (2018): 8-13.
- Angeles, L., and Neanidis, K. C. "The Persistent Effect of Colonialism on Corruption". *Economica*, vol. 82, no. 326 (2015): 319-349.
- Celentani, M., Ganuza, J.-J., and Peydro, J.-L. "Combating Corruption in International Business Transactions". *Economica*, vol. 71, no. 283 (2004): 417-448.

Dechenaux, E., and Samuel, A. "Pre-emptive Corruption, Hold-up and Repeated Interactions". *Economica*, vol. 79, no. 314 (2012): 258-283.

Dincer, O. C., Ellis, C. J., and Waddell, G. R. "Corruption, decentralization and yardstick competition". *Economics of Governance*, vol. 11, no. 3 (2010): 269-294.

Frost, J., and Tischer, S. "Unmasking Collective Corruption: The Dynamics of Corrupt Routines". *European Management Review*, vol. 11, no. 3-4 (2014): 191-207.

Hallagan, W. "Corruption in dictatorships". *Economics of Governance*, vol. 11, no. 1 (2010): 27-49.

Johnson, N. D. "Corruption, regulation, and growth: an empirical study of the United States". *Economics of Governance*, vol. 15, no. 1 (2014): 51-69.

Keig, D. L., Brouters, L. E., and Marshall, V. B. "Formal and Informal Corruption Environments and Multinational Enterprise Social Irresponsibility". *Journal of Management Studies*, vol. 52, no. 1 (2015): 89-116.

Poprawe, M. "On the relationship between corruption and migration: empirical evidence from a gravity model of migration". *Public Choice*, vol. 163, no. 3-4 (2015): 337-354.